

DIDACTIEF Special

OPINIE EN ONDERZOEK VOOR DE SCHOOLPRAKTIJK

in samenwerking met:

slo

A photograph of two young children, a girl and a boy, sitting at a wooden table. They are both looking at a laptop screen with interest and joy. The girl is pointing at the screen. They are wearing casual clothing; the boy is in an orange hoodie. The background is a simple, bright indoor setting.

**Digitale geletterdheid
& Burgerschap**

COLOFON:

Deze special is gemaakt in samenwerking met SLO, nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling. SLO creëert inzicht en overzicht in curriculumvraagstukken voor onderwijs en overheid. Meer weten? Kijk op www.slo.nl

Eindredactie: Marcia Joosen (SLO), Mandy Kok (SLO) en Paulien de Jong (Didactief)
Coverfotografie: Rob Nijhuis
Vormgeving: FIZZ Marketing & Communicatie

Mmv: Chantal Alkemade, Jeroen Bron, Martine de Bruin, Maïke Douglas, Eva van der Haar, Rosa Hettinga, Stephanie van den Kieboom, Annette van der Laan, Sebastiaan van der Laan, Duuk Fikse, Petra Fisser, Lydia Pfahl, Tim van Ooijik, André Smit, Anneke Smits, Allard Strijker, Rick Venmans, Joke Voogt.

Voor meer informatie over specials kunt u zich wenden tot de redactie van Didactief, Panamalaan 1L 1019 AS Amsterdam, tel. 06 20 61 20 70, www.didactiefonline.nl, redactie@didactiefonline.nl

De redactie dankt de volgende sponsor:

slo

Conferentie 10-14 onderwijs

Spring High, Onderwijsroute 10-14, Het Lerend Netwerk 10-14
Onderwijs en SLO organiseren op 22 januari 2020 de conferentie 'Waar 10-14-onderwijs elkaar ontmoet'. De conferentie is bedoeld voor leraren en schoolleiders van (startende) 10-14-onderwijsinitiatieven. Het doel is van elkaar leren. Wie heeft bijvoorbeeld al een goede doorlopende leerlijn voor rekenen/wiskunde uitgewerkt en wil dit voorbeeld laten zien? Waar en hoe wordt het eigenaarschap van leerlingen bevorderd? Hoe ziet dat eruit in het curriculum en bij de leraar? Welke vaardigheden heeft een leraar nodig om 10-14-leerlingen te kunnen coachen?
Kijk voor meer informatie op: events.slo.nl

Datum: 22 januari 2020, 14.00 – 20.00 uur
Plaats: Spring High in Amsterdam
Thema: doorlopende leerlijn 10-14-onderwijs
Kosten: € 75

Meer samenhang

In het huidige curriculum is nog te weinig aandacht voor digitale geletterdheid en burgerschap. Als er al aandacht voor is, dan is deze versnipperd en weinig samenhangend. In het onderwijs van de toekomst krijgen digitale vaardigheden en burgerschap een prominenter plaats. In deze special komen verschillende scholen aan het woord die hierin al goed op weg zijn.

4 Iedere tiener mediawijs?

Het niveau van digitale geletterdheid van brugklassers liep soms zo uiteen dat het Erasmus Almelo besloot om met basisscholen uit de regio specifiekere leerdoelen te formuleren.

8 Grenzeloos digitaal

Over wat digitale geletterdheid is, bestaat internationaal weinig discussie. Hoe je het in de praktijk brengt, verschilt van land tot land, ervaart Petra Fisser tijdens EDUsummIT in Quebec.

14 Praktijkonderwijs = Burgerschapsonderwijs

Bij ons is burgerschap misschien wel vanzelfsprekender dan in andere vormen van onderwijs, stellen ze bij Accent Praktijkonderwijs in Hoogvliet. 'Alles draait hier om hoe de leerling zichzelf straks redt in de maatschappij.'

6 Professionalisering digitale geletterdheid **10** Faits Divers
12 Leerlingenparticipatie **16** Wel/Geen Wilhelmus?

Beste lezer,

Monique van der Hoeven
Portefeuillehouder
curriculumontwikkeling
op school

Digitale geletterdheid en burgerschap zijn relatief nieuwe leergebieden in het basis- en voortgezet onderwijs. Er gelden momenteel dan ook geen verplichte kerndoelen voor, maar er zijn al behoorlijk wat scholen die er in de vrije ruimte wel aan werken.

Wat deze scholen nu als vernieuwend onderwijs aan hun leerlingen bieden, wordt in de nabije toekomst waarschijnlijk verplichte kost voor alle leerlingen tussen 4 en 18 jaar. Dat is het advies van de leraren en schoolleiders tenminste, die op verzoek van onderwijsminister Slob voorstellen hebben gemaakt voor een vernieuwing van de landelijke onderwijsdoelen.

De afgelopen anderhalf jaar hebben zij de kennis en vaardigheden in kaart gebracht die kinderen nodig hebben in de wereld van nu. Zij kregen hierbij hulp van collega-leraren, schoolleiders, schoolbestuurders, wetenschappers, lerarenopleiders, vervolgonderwijs en vakverenigingen. Ook haalden ze feedback op bij leerlingen en ouders. Begin 2020 gaat de Tweede Kamer met de minister in debat over hoe het nu verder moet. Want straks moeten de bouwstenen van Curriculum.nu uitgewerkt worden tot nieuwe kerndoelen en eindtermen.

Scholen hoeven niet te wachten tot de aanpassingen in de wet zijn vastgelegd. Je kan dit schooljaar nog aan de slag, zodat het leerplan op jouw school beter aansluit bij de kennis en vaardigheden die leerlingen van nu nodig hebben.

Hoe? Breng in kaart wat je school hieraan al doet, en vergelijk dat met de visie en uitwerkingen van Curriculum.nu. Ter inspiratie bieden we je deze special die vol staat met praktijkvoorbeelden, en tips voor leerlijnen en andere instrumenten.

Veel succes!

‘Je kan dit schooljaar
nog aan de slag
met nieuwe
leerplannen’

Hoe mediawijs zijn ze nou helemaal?

De een maakte al vlogs, terwijl de ander net zijn eerste mobiel kreeg. De digitale geletterdheid van brugklassers liep soms zo uiteen qua niveau dat het **Erasmus Almelo** besloot om met basisscholen uit de regio specifiekere leerdoelen te formuleren. Samen met SLO is nu een handreiking met leerdoelen gemaakt voor scholen in het hele land.

Eh, wat doen we met die memes over onze docenten op Instagram?' klinkt het vertwijfeld uit een hoek. Stephanie van

den Kieboom kijkt om. Vanachter een groot computerscherm duikt een collega op. Hij kijkt Van den Kieboom vragend aan.

Van den Kieboom is hét aanspreekpunt binnen het Erasmus Almelo als het gaat om digitale geletterdheid, blijkt al snel tijdens een bezoek aan de school. Niet alleen heeft ze als docent digitale geletterdheid doorlopende leerlijnen voor alle niveaus uitgewerkt, ook helpt ze collega's op weg met eigen lesmateriaal en gastlessen. Maar haar hart gaat extra snel kloppen zodra ze over de samenwerking met basisscholen uit de regio vertelt. 'We kregen soms leerlingen in de brugklas die niet eerder een mobiel hadden, terwijl anderen al hun eigen vlogs op YouTube zetten,' glimlacht ze, terwijl ze haar laptop openklapt.

Buitenwifi

Samen met SLO specificeerde Van den Kieboom de leerdoelen voor groep 8 om het ICT-niveau

Wat valt er onder digitale geletterdheid?

- Kunnen omgaan met ICT, zoals inloggen en bestanden opslaan.
- Actief en kritisch omgaan met media (mediawijsheid).
- Zoeken, selecteren en verwerken van online informatie (informatievaardigheden).
- (Her)formuleren van problemen zodat ze met de computer oplosbaar zijn (computational thinking).

5 tips van Stephanie

van brugklassers meer gelijk te trekken. Volgens de kerndoelen moeten leerlingen in de eerste klas onder meer weten hoe een computer werkt en de belangrijkste begrippen kennen. Te abstract, vond Van den Kieboom. Ze wijst naar het scherm. 'Muis, toetsenbord, adapter – dát zijn begrippen waar je wat mee kunt, dáár kun je in groep 8 goed mee oefenen.'

Ze sprak met verschillende basisscholen uit de regio om te kijken wat ze doen en waar ze tegenaan lopen. 'Als leraren denken we soms dat kinderen al veel weten, omdat ze zich met zoveel zelfvertrouwen op hun mobiel of tablet storten en er makkelijk over praten. De werkelijkheid is vaak weerbarstiger.' Zo hadden enkele van haar leerlingen het laatst over 'buitenwifi'. 'Ze dachten dat het internetsignaal anders is als je buitenshuis bent. Dat moet je dan wel even rechtzetten.'

OV-chipkaart

Van den Kieboom klapt haar laptop dicht. Tijd voor een kijkje op de verschillende locaties: langs de werkplaatsen van het vmbo, de mediatheek op de havo/vwo-locatie en de lesruimtes van het PrO. Waar zijn de computerlokalen? 'Computerlokalen? Nee zeg,' reageert Van den Kieboom verschrikt. Alle leerlingen werken zo veel mogelijk op hun eigen laptop of tablet, vertelt ze. Zodra ze in de brugklas beginnen wordt verwacht dat ze altijd een 'device' bij zich hebben. Docenten laten ze tijdens de les een PowerPoint-presentatie maken of een referentielijst samenstellen. 'Integratie is het toverwoord: de koppeling van digitale geletterdheid aan vakinhoud voor zover dat kan en telkens toegespitst op het onderwijsniveau.'

Ze trekt de deur van de PrO-locatie open. Hier geeft collega Tim van Ooijik elke week les in ICT-vaardigheden. Ook op het PrO staat bruikbaarheid voorop, vertelt Van Ooijik: 'Ik leg uit hoe je een ov-chipkaart oplaadt, we oefenen hoe je een bijlage per e-mail verstuurt en hoe je een document opslaat in de Cloud. Dat klinkt misschien simpel, maar voor veel PrO-leerlingen is het dat niet.'

Ctrl-x

De kunst is om ze genoeg te leren dat ze zich later kunnen redden. Van den Kieboom: 'Daarvoor hoef

- Maak afspraken met basisscholen uit de regio zodat leerlingen een vergelijkbaar niveau hebben als ze instromen.
- Zorg voor een doorlopende leerlijn en maak digitale geletterdheid zo veel mogelijk onderdeel van bestaande vakken.
- Wees kritisch en selectief: behandel die aspecten van digitale geletterdheid waarvan jullie vinden dat jullie leerlingen er echt wat aan hebben.
- Laat je niet intimideren door de snelheid van leerlingen en kijk goed of ze wel efficiënt en zorgvuldig werken.
- Houd jezelf op de hoogte: de technologie verandert snel. Wat drie jaar geleden modern was, kan nu verouderd zijn.

je als leraar echt geen techniekexpert te zijn, maar een basale belangstelling is cruciaal. Werken je leerlingen bijvoorbeeld wel echt efficiënt of zijn ze alleen maar vlug? Soms zie ik kinderen voor een opdracht heel snel een PowerPoint-dia kopiëren, maar telkens per element, dus steeds maar ctrl-x, ctrl-v. Niet handig.' Van Ooijik: 'Mijn leerlingen maken soms een heel nieuw account voor social media of webwinkels, omdat ze hun wachtwoord vergeten zijn.'

Grapje

Dan klinkt de vraag over de memes nog een keer. Enkele brugklassers blijken op Instagram docenten met naam te noemen en belachelijk te maken. 'Moeten we niet ingrijpen?' wil de collega weten. 'Tja, vrijheid van meningsuiting, toch?' glimlacht Van den Kieboom, leunend tegen de deuropening. 'Maar ik zal ze eens vragen wat zij ervan zouden vinden als ze zo te kijk werden gezet. Waar ligt de grens tussen grappig doen en kwetsen? Dat zou wel eens een interessant gesprek kunnen worden.' ■

Bekijk de leerdoelen en suggesties voor digitale geletterdheid op www.slo.nl

'Muis, toetsenbord, adapter; daar kun je in groep 8 mee oefenen'

Digitaal vaardiger voor de klas

De gemiddelde leraar kan prima een filmpje uploaden of appgroep aanmaken, maar als het aankomt op leerlingen digitaal vaardiger maken valt er nog een wereld te winnen, zeggen onderwijsexperts.

'Digitalisering is overal, tot reclameborden aan toe. Je moet er als school dus iets mee,' zegt Rick Venmans, ICT-coördinator en leraar bij pcbs Groen van Prinsterer in Voorburg. Jarenlang wilde hij met zijn ICT-collega's leraren helpen om hun digitale vaardigheden te verbeteren, maar dit had steeds te weinig prioriteit. Tot begin dit jaar. Toen wees zijn schooldirectie digitale geletterdheid aan als schoolbreed leerthema, tot blijdschap van Venmans. 'Zonder steun van de

directie kun je weinig uitrichten. Die steun is symbolisch, maar ook praktisch: het lukt je anders niet om iedereen gelijktijdig bij elkaar te krijgen. Nu worden leraren ervoor vrijgeroosterd.' Maar als iedereen bij elkaar zit, ben je er

natuurlijk nog niet, beaamt Venmans. De vraag die volgt is: hoe overtuig je iedereen van het belang van digitale geletterdheid en zorg je ervoor dat mensen ermee aan de slag gaan?

Die vraag is voor veel scholen herkenbaar. Het niveau van de ICT-bekwaamheid van leraren loopt sterk uiteen, stelt Joke Voogt, bijzonder hoogleraar ICT en curriculum aan de Universiteit van Amsterdam al jaren: 'Scholen hebben vaak veel hiaten. Ze hebben toevallig een leraar die veel van mediawijsheid of programmeren weet, maar een overkoepelende visie met gedeelde verantwoordelijkheid ontbreekt meestal.'

Dat is problematisch, zegt ook Anneke Smits, lector Onderwijsinnovatie en ICT bij Hogeschool Windesheim: 'Het onderwijs vergt dat leraren méér

kunnen dan het alledaagse, maar wat precies kunnen scholen lang niet altijd aangeven. Dat maakt het er niet makkelijker op.'

Beginnen

Venmans besloot om eerst al zijn collega's uit te nodigen om samen te gaan kijken wat digitale geletterdheid nu

'Digitale geletterdheid gaat niet alleen maar over techniek'

eigenlijk behelst. Venmans: 'We lieten er iedereen mee kennismaken. Om welke aspecten gaat het en hoe passen ze bij onze visie?' Een verstandige stap, vindt Voogt: 'Een valkuil is om te denken dat je collega's al genoeg weten. Iedereen heeft weliswaar een mobiel, maar dat betekent nog niet dat je ook snapt hoe je digitale techniek goed in je lessen kunt inzetten. Een korte zelfevaluatie kan daarom handig zijn: wat kunnen we nu eigenlijk al en waar zitten de gaten?'

Met enkele ICT-collega's vormde Venmans een kerngroepje dat tot op de dag van vandaag fungeert als aanspreekpunt voor leraren bij problemen. 'We merken dat leraren het fijn vinden dat ze ons hebben om op terug te vallen. Nieuwe apparatuur of software vergt soms een heel andere manier van werken. Dan is het prettig om te weten dat je er niet alleen voor staat. Ook durven ze zo meer uit te proberen. Mocht het misgaan, dan zijn wij er immers.'

Nu wil Venmans studiemiddagen gaan organiseren met focus op specifieke vaardigheden. 'Leraren hoeven niet alle software en digitale mogelijkheden te begrijpen. Dat is ook simpelweg onmogelijk. Maar het is wel belangrijk dat we een betere afweging leren maken tussen alles wat er beschikbaar is en steeds goed kijken hoe we er in de les iets zinvol mee kunnen.'

Onzekerheid

Steeds meer scholen zien de urgentie van digitale geletterdheid van leraren, zeggen Voogt en Smits. Smits: 'Maar we zijn er nog niet. Net als de rest van de bevolking zijn leraren in de dagelijkse toepassingen digitaal vaardig, maar zodra het gaat om didactische-bekwaamheid valt er nog een wereld te winnen.'

Dat probleem begint volgens Voogt en Smits al op de lerarenopleiding, waar studenten maar beperkt leren over ICT in de klas. Voogt: 'Beginnende lera-

Aan de slag

- **Bespreek met collega's de diverse aspecten van digitale geletterdheid en kijk waar je deze goed kan onderbrengen in het bestaande programma.** Wijs eventueel enkele enthousiaste leraren aan die als kartrekker kunnen fungeren.
- **Voelen sommige collega's zich onzeker? Kom geregeld in een kleine samenstelling bijeen om twijfels te delen en probeer samen nieuwe toepassingen uit.** Ook nascholing kan uitkomst bieden.
- **Digitale geletterdheid integreren is een proces van de lange adem.** Met de aanschaf van een online oefenprogramma of nieuwe tablets ben je er niet.
- **Je hoeft geen techniekexpert te zijn om kinderen digitaal vaardiger te maken.** Richt je op hoe digitale technologie een rol in hun levens speelt, nu en in de toekomst.

ren hebben zelf soms geen idee hoe ze betrouwbare bronnen op internet kunnen vinden. Hoe kunnen ze dan lesgeven in mediawijsheid?' Smits: 'Met kleine aanpassingen kunnen de opleidingen al ver komen, maar je moet er wel even voor gaan zitten.' Aparte nascholing kan ook uitkomst bieden, zegen ze. Zo biedt Hogeschool Windesheim per 2020 de deeltijdmaster Digitale geletterdheid aan. Smits: 'Het belangrijkste is misschien wel dat zo'n opleiding je als leraar het vertrouwen geeft om samen met je collega's meer met digitale geletterdheid te doen. Nu zie ik soms studenten die direct hulp vragen zodra er iets misgaat op de computer. Ze zijn bang en onzeker.'

Betrouwbaar of niet?

Ook moeten we af van het idee dat digitale geletterdheid alleen maar over techniek gaat, zegt Voogt: 'Dat idee is veel te lang veel te overheersend geweest.' Digitale geletterdheid behelst naast ICT-basisvaardigheden, computational thinking, informatievaardigheden en mediawijsheid. Smits: 'Belangrijk voor leraren is de vraag hoe digitale technologie in onze levens doorwerkt en hoe we ons ertoe moeten verhouden. Stel dat je meer over een onderwerp wilt weten en hier online informatie over zoekt, hoe bepaal je dan of het betrouwbaar is wat er staat? Dat is een van de problemen waar kinderen vroeg of laat tegenaan lopen en de hulp van een leraar goed kunnen gebruiken.' ■

Is digitale geletterdheid in Azië iets anders dan in West-Europa?

Over de gehele wereld zijn landen bezig digitale vaardigheden in het curriculum te verwerken. Nederland loopt daarbij internationaal gezien voorop. 'Ons **typical Dutch** poldermodel is zo slecht nog niet.'

De digitale revolutie houdt zich niet aan landsgrenzen. Van Brazilië tot Hong Kong, van Australië tot Bulgarije; overal groeit een nieuwe generatie op in een wereld die door algoritmes en sociale media fundamenteel veranderd is. Hoe maak je deze kinderen digitaal geletterd. Voor die uitdaging staat het onderwijs wereldwijd, zegt Petra Fisser, projectleider bij SLO, nationaal expertisecentrum curriculumontwikkeling. Fisser is net terug uit Quebec, waar zij een van de co-organisatoren was van EDUsumMIT, een tweejaarlijkse internationale bijeenkomst over ICT en onderwijs. Is digitale geletterdheid in Zuidoost-

Azië iets anders dan in West-Europa? Dat valt wel mee, zegt Fisser. 'In het ene land gebruiken ze soms net een ander begrip, maar in grote lijnen is er overeenstemming over wat er bij digitale geletterdheid komt kijken.' Dat geldt ook voor de vragen die er leven. Moet je digitale geletterdheid als apart vak aanbieden of juist in bestaande vakken integreren? Hoe zorg je dat leraren over de gevraagde competenties beschikken? Fisser: 'Dat zijn kwesties die overal spelen.'

Bottom-up, top-down

Over wat digitale geletterdheid is mag internationaal dan inmiddels weinig discussie meer bestaan, over hoe je het in de praktijk brengt des te meer. De manier waarop je voor zo'n relatief nieuw onderwerp het beste draagvlak verwerft, verschilt van land tot land. Fisser noemt het voorbeeld van Quebec, waar ethiek een belangrijk onderwerp in

**'In Quebec is ethiek een belangrijk
onderwijsonderwerp. Daar kun je je voordeel mee doen
als je digitale geletterdheid op de kaart wilt zetten'**

het onderwijs is. 'Daar kun je je voordeel mee doen als je digitale geletterdheid op de kaart wilt zetten. Aan mediawijsheid kun je bijvoorbeeld makkelijk ethische discussies koppelen.' Denk bijvoorbeeld aan de privacykwesities die rondom sociale media als Facebook en Twitter spelen. Weten hoe de wind waait is dus van belang, maar ook verschillen in bestuurscultuur spelen een rol. In Groot-Brittannië worden onderwijsvernieuwingen vaak van bovenaf doorgevoerd. Dat was ook het geval bij het vak dat daar voor digitale geletterdheid is ontwikkeld. In een land als Sri Lanka is zulk top-down nationaal beleid juist minder gebruikelijk. 'Daar kijken ze bij ICT-onderwijs meer naar wat er lokaal op een school gebeurt en of dat bruikbaar is voor andere scholen.'

Waar bevindt Nederland zich in dat spectrum? 'In het midden, zoals wel vaker', zegt Fisser lachend. 'We zijn een land van compromissen en dat weten ze ook in het buitenland. Ik word wel eens aangesproken op ons "typical Dutch poldermodel".' Maar dat is zeker niet negatief bedoeld, merkt Fisser. 'Er is in het buitenland echt interesse in hoe wij hier zaken gedaan krijgen.' Wat is er dan zo bijzonder aan die Nederlandse aanpak? 'Om te beginnen goed kijken welke partijen allemaal nodig zijn om een vernieuwing daadwerkelijk van de grond te krijgen. Dan heb je het over beleidsmakers, educatieve uitgeverijen, toetsdeskundigen en niet in de laatste plaats leraren zelf.' In Groot-Brittannië kwam die laatste groep pas laat aan bod. 'Leraren mochten wel commentaar geven, maar pas in een laat stadium. Dan voelt zo'n vernieuwing niet als iets van hen en komt daarom ook moeizaam van de grond.' Fisser: 'In de ontwikkelteams van Curriculum.nu zitten leraren vanaf het begin aan tafel en kunnen ze overal over mee praten. In het hele traject zitten zes momenten ingebouwd waarop ze feedback kunnen geven. Dat maakt echt indruk als ik daar buitenlandse collega's over vertel.'

Lange adem

Zijn er omgekeerd ook ontwikkelingen in het buitenland waarvan Fisser denkt we er in Nederland iets aan kunnen hebben? 'In Groot-Brittannië en Ierland zijn universiteiten intensief bij curriculumvernieuwing betrokken, ook als het om digitale geletterdheid gaat. Daar zouden wij ook van kunnen profiteren.' Maar verder denkt ze dat Nederland het in internationaal perspectief goed doet. Want ook al is het aantal scholen waar digitale geletterdheid echt in de lespraktijk is ingeburgerd getalsmatig nog

EDUsummIT

Sinds 2009 ontmoeten wetenschappers, beleidsmakers en professionals uit de hele wereld elkaar elke twee jaar op EDUsummIT om recente ontwikkelingen op het gebied van ICT en onderwijs te bespreken. Bij de afgelopen editie kwamen zo'n honderdvijftig wetenschappers uit alle windstreken samen in Quebec. Daar namen ze deel aan dertien werkgroepen met thema's als *Cyber-wellness*, het leren door machines, en de invloed van technologie op menselijke interactie. Petra Fisser van SLO is een van de samenstellers van een e-book waarin alle bevindingen worden vastgelegd. 'Met het e-book mikken we op ministeries, universiteiten, en op met SLO en de PO- en VO-raad vergelijkbare instanties. Zo hopen we het gesprek breder te trekken.' Het e-book kan binnenkort gedownload worden op: <https://edusummit2019.fse.ulaval.ca>

niet zo hoog, het belang ervan wordt meer en meer erkend. 'In Nederland raken we ervan doordrongen dat digitale geletterdheid pure noodzaak is als je leerlingen wilt voorbereiden op een maatschappij waarin ICT een cruciale rol speelt. In Quebec sprak ik een collega uit Slowakije en daar leeft dat besef veel minder.'

Welke conclusie trekt Fisser uit de conferentie? 'Dat curriculumvernieuwing per definitie een kwestie van volhouden is. Het ontwikkeltraject van Curriculum.

nu heeft een lange weg afgelegd die bijna ten einde is. Naar alle waarschijnlijkheid is digitale geletterdheid straks een verplicht onderdeel van het curriculum. Vervolgens zullen er kerndoelen opgesteld moeten worden en moet met scholen gekeken worden naar de praktische bruikbaarheid in de klas. Het is een proces van lange adem.' ■

'Dat onze leraren overal over meepraten maakt indruk op buitenlandse collega's'

Kijk voor meer informatie op:
<https://slo.nl/thema/meer/digitale/>

Eerste hulp bij participeren

In het leren worden eigen keuzes van de leerling steeds belangrijker. Maar echt participeren - meepraten en meebeslissen - gaat een stap verder. Hoe oefen je dat op school? Dat kan aan de hand van het vierstappenplan in de brochure *Curriculumonderhandeling: besluitvorming en leerlingparticipatie*, een 'curriculumonderhandelingsmethodiek' gebaseerd op wetenschappelijke theorieën en uitgeprobeerd op basisscholen en in de onderbouw van het voortgezet onderwijs.
> burgerschapindeschool.nl/student-voice

Hoe peil je digitale geletterdheid bij leerlingen?

Tot nu toe zijn er bij digitale geletterdheid geen kerndoelen of wettelijk kader beschikbaar. Maar wat niet is kan nog komen, daarom heeft de Inspectie van het Onderwijs SLO gevraagd een domeinbeschrijving te maken. Die beschrijft welke (sub)domeinen van digitale geletterdheid ten minste getoetst zouden moeten worden om de digitale geletterdheid bij leerlingen in het basisonderwijs vast te kunnen stellen. Met die domeinbeschrijving kan *Peil. onderwijs* de kennis, vaardigheden en houding van leerlingen aan het einde van het primair onderwijs in kaart brengen.

Maak je eigen Wilhelmus

Op 27 juni 2019 lanceerden de Universiteit Utrecht, SLO en andere partners de mini-docu *How to Wilhelmus*, een website waarop leerlingen aan de slag kunnen met ons nationale volkslied. Ze ontdekken het verhaal achter de tekst en de muziek vanuit het idee dat het Wilhelmus 450 jaar geleden dezelfde functie had als sociale media nu. Met de jambox kunnen ze hun eigen Wilhelmus maken.
> howtowilhelmus.nl
> **Meer lezen over het Wilhelmus? Kijk op p. 16.**

Dit schooljaar nog vernieuwen? 4 tips

Wachten met het updaten van het onderwijsprogramma tot de kerndoelen en eindtermen integraal vernieuwd zijn en verplicht worden? Niet nodig. 4 tips om nu al aan de slag te gaan met vernieuwing van het schoolcurriculum, of delen daarvan.

1 **Investeer in voldoende kennis over curriculumontwikkeling**

De vrijheid van Nederlandse scholen om een eigen koers te varen en zich inhoudelijk te profileren is in vergelijking met ons omringende landen opvallend groot. Als schoolteam heb je bijvoorbeeld ruimte om te kiezen welke doorlopende leerlijnen je aanbiedt, welke lesmaterialen je hanteert en hoe je de ontwikkeling van leerlingen ondersteunt en in beeld brengt. Het schoolcurriculum gericht naar je hand zetten, vraagt veel van het ontwerpend vermogen van de leraren en schoolleiding.

Verdiep je in curriculumontwikkeling op:

> slo.nl/thema/meer/curriculumontwikkeling

2 **Initieer het gesprek op school**

Als vertrekpunt voor een herontwerp van het schoolcurriculum gelden:

- de eigen beelden van het team van de huidige onderwijspraktijk (wat er al is en loopt).
- de landelijke inkadering (wat moet en wat mag).
- de speerpunten in de school (waar de school voor staat en zich mee profileert) en
- de inhoudelijke raakpunten van de leergebieden, om te komen tot een meer samenhangend onderwijsaanbod voor de leerling (een raakpunt kunstvakken en natuurkunde kan bijvoorbeeld leiden tot een gemeenschappelijk project).

Gebruik de Curriculumwaaier om op school het gesprek aan te gaan in gemeenschappelijke taal:

> magazines.slo.nl/curriculumwaaier

3 **Bepaal de tijdlijn van de ontwikkeling**

Ga je aan de slag met het verbeteren, vernieuwen of veranderen van (onderdelen van) het curriculum van de school? Er zijn verschillende activiteiten waarmee je een ontwikkelproces kunt starten. Welke activiteiten nodig zijn, hangt af van de situatie en de vragen die het schoolteam heeft. Met behulp van de ontwikkelkaarten die SLO met scholen heeft gemaakt en uitgetest, werk je toe naar een tijdlijn met activiteiten die je samen met je team wilt aanpakken.

> magazines.slo.nl/ontwikkelkaarten

4 **Kijk eerst eens naar digitale geletterdheid en burgerschap**

Curriculum.nu heeft voorstellen ontwikkeld voor de nieuwe leergebieden digitale geletterdheid en burgerschap. Voor die gebieden gelden momenteel geen verplichte kerndoelen; wel zijn er voorbeeldmatige leerlijnen en materialen beschikbaar. Breng in kaart wat je school hieraan al doet, en vergelijk dat met de visie en uitwerkingen van de ontwikkelteams. Uiteraard kan het team er ook voor kiezen om komend schooljaar te experimenteren met een ander leergebied dat goed past bij de ontwikkelingen op school.

De visies op de leergebieden en een eerste uitwerking in kennis en vaardigheden staan op:

> curriculum.nu/voorstellen

Podcast over het nut van kerndoelen

Begin 2020 besluit de Tweede Kamer over de vraag of digitale geletterdheid inderdaad in het curriculum terugkomt in de vorm van kerndoelen. Waarom is het nodig en waarom nu? Beluister de Kennisnet-podcast waarin Remco Pijpers spreekt met Kunna Smit, lid van het ontwikkelteam digitale geletterdheid van Curriculum.nu en SLO'er Hans de Vries. kennisnet.nl/artikel/digitale-geletterdheid-in-het-nieuwe-curriculum/

‘Je mag hier veel zelf kiezen’

Hoe geef je leerlingen meer inspraak in hun eigen onderwijs? En welke rol speelt burgerschap? Sebastiaan van der Laan van **Onderwijsroute 10-14** in Zwolle en Jeroen Bron van SLO hebben daar ideeën over, maar nu we het toch hebben over leerlingenparticipatie: hoe zien Duuk (13) en Rosa (12) dat zelf?

Wat is burgerschap volgens jullie?

Rosa: ‘Goed met elkaar omgaan?’

Duuk: ‘Met elkaar bezig zijn? Dat je op je achttiende kan stemmen en kan zeggen wat je vindt?’

Sebastiaan: ‘Klopt, en het gaat ook over hoe je in de

maatschappij staat, maatschappijkritisch bent en weet wat je nodig hebt om jezelf te redden. Bijvoorbeeld: kunnen vertellen waarom je vastloopt, omdat je tijdens het huiswerk maken steeds op je mobieltje kijkt. Kritisch naar jezelf leren kijken dus, dan ben je bezig met jezelf als burger te ontwikkelen.’

Jeroen: ‘Ik vind dat meer gaan over zelfredzaamheid. Burgerschap is ook dat je leert functioneren in de democratische rechtstaat. Dat je jezelf mag zijn, rechten en plichten hebt en besluiten neemt binnen de school. Dat geldt niet alleen voor de directeur en leraren, maar ook leerlingen moeten kunnen meebeslissen.’

Sebastiaan: ‘Daar zit denk ik ook veel overlap in.’

Jeroen: ‘Burgerschap op school gaat ook over hoe je met elkaar omgaat bij onenigheid en een discussie

Onderwijsroute 10-14?

Onderwijsroute 10-14 in Zwolle startte twee jaar geleden in een eigen gebouw op het terrein van de Van der Capellen Scholengemeenschap. In Nederland zijn er nog elf van dit soort ‘Tienerscholen’ waar leerlingen tussen tien en veertien jaar leskrijgen in een doorlopende leerlijn. Leerlingen gaan pas na hun veertiende naar het vmbo, de havo of het vwo. SLO ontwikkelt doorlopende leerlijnen voor alle vakken/ domeinen van primair naar voortgezet onderwijs, zodat er een ononderbroken leerlijn komt voor 10-14 onderwijs die goed aansluit op het vervolgonderwijs.

Rosa Hettinga is leerling in klas 1 van Onderwijsroute 10-14, ze wil later kinderboekenschrijfster worden. *Sebastiaan van der Laan* is begonnen als docent Mens & Maatschappij en is sinds dit schooljaar regisseur van Unit 1. Hierin begeleidt, ondersteunt en coacht hij leerlingen en collega's bij leervragen.

Duuk Fikse is leerling in klas 2 van Onderwijsroute 10-14, hij wil later ondernemer worden.

Leerlingen betrekken in stappen

SLO heeft recent een systematisch stappenplan voor leraren ontwikkeld om leerlingen van 10-14 scholen meer bij de onderwijsinhoud te betrekken. Jeroen Bron: 'Je begint met de voorkennis van een leerling. Wat weet hij al? Wat voor vragen roept de stof op? Welke associaties heb je bij dit hoofdstuk, thema of onderwerp? Leerlingen werken de vragen in kleine groepjes uit en formuleren samen vragen. Die bespreken ze vervolgens met hun leraar. De leraar bewaakt daarbij de leerlijn.' De effecten van deze aanpak worden in februari 2020 geëvalueerd.

die uit de hand loopt. Dat als het spannend wordt je elkaar terug kan roepen. Zodat je uiteindelijk toch weer samen door één deur kan.'

Rosa en Duuk, hebben jullie inspraak in je eigen onderwijs?

Duuk: 'Je mag hier veel zelf kiezen en samenwerken, een toets mag je op papier of op de laptop maken. En laatst hadden we een opdracht waarbij we onze eigen duurzame school moesten maken. Hoe, dat mochten we helemaal zelf bedenken. We bouwden een school met Fortnite Creative, een soort Minecraft en we verdeelden zelf de rollen. Ik maakte de Power-Point-presentatie en zorgde dat het op tijd af was.'
Rosa: 'Je hebt aan het eind van een thema een eindopdracht, die mogen we zelf verzinnen. Bij Mens & Natuur maakte ik met iemand samen een strip over hoe de maan werkt. Dat was heel leuk omdat ik mijn creativiteit er in kwijt kon.'

Leren leerlingen meer als ze opdrachten zelf verzinnen?

Sebastiaan: 'We hebben als test de leerlingen een keer helemaal vrij gelaten. Ze kregen een onderwerp en moesten daar vervolgens zelf een insteek bij bepalen. Die vrijheid vonden ze twee weken leuk, maar daarna vroegen de leerlingen: mogen we weer een echte opdracht? Ofwel: wat is het leerdoel? Wat moeten we weten en vertellen nadat we alles over dit onderwerp hebben gelezen?'
Jeroen: 'Prachtig als leerlingen reflecteren op doelen. Waarom doen we dit? Aantrekkelijk onderwijs gaat vaak over didactiek, maar de vraag: "Wat willen we ermee bereiken?" wordt door leraren nog wel eens overgeslagen. Onderwijs specifieker maken, daar willen we naartoe. Vraag je leerlingen bijvoorbeeld

Jeroen Bron is portefeuillehouder en projectleider voor burgerschapsonderwijs en maatschappelijke thema's bij SLO. In 2018 promoveerde hij op een onderzoek naar leerlingenparticipatie in leerplanontwikkeling.

niet: "Vertel wat je weet over kikkers", maar: "Hoe gaan kikkers ademen?" Bij SLO proberen we het doelenbewustzijn te vergroten, zowel op inhouden als op vaardigheden.'

Mogen leerlingen ook feedback geven op hoe hun leraar lesgeeft?

Sebastiaan: 'Zeker. Leerlingen kunnen bij de regisseur of coach (mentor) aan de bel trekken over hoe iemand lesgeeft of voor de groep staat: "Als u zo lang achter elkaar praat, kan ik minder goed opletten." We proberen ook samen dingen op te lossen. Laatst hadden dertig leerlingen een dictee. Van tevoren hebben we gevraagd hoe we die toets zouden afnemen. In een lokaal of maken ze het dictee in de open ruimte met honderd zestig leerlingen? Met elkaar spraken ze af: we zijn stil tijdens het dictee. En ze waren stil.'
Jeroen: 'Dat is mooi, want je legt het initiatief bij de leerling, zo leren ze ook het gevoel van solidariteit kennen: rekening houden met elkaar. "Anderen hebben ook recht om een dictee goed te maken. En de volgende keer, als ik in zo'n situatie zit dan kan ik ook op de groep rekenen." Dat zijn basisvaardigheden van de rechtsstaat die ze aan het oefenen zijn.' ■

Zo maak je burgerschap vanzelfsprekend(er)

Bij ons is burgerschap misschien wel natuurlijker dan in andere vormen van onderwijs, stellen twee docenten van **Accent Praktijkonderwijs** in Hoogvliet. 'Alles draait hier om hoe de leerling zichzelf straks redt in de maatschappij.' Wat kunnen we leren van het Praktijkonderwijs?

1 Benader je onderwijs als 'eindonderwijs'

Burgerschap is sinds enkele jaren een van de vier vaste thema's waarmee het Praktijkonderwijs werkt. Wonen, werken en vrije tijd zijn de andere domeinen. Bij alle vier draait het om hoe docenten leerlingen de juiste vaardigheden meegeven zodat ze zich kunnen redden als burgers in een veranderende maatschappij. Praktijkonderwijs is voor de meeste leerlingen eindonderwijs, ofwel: na Accent gaat een klein deel van de leerlingen naar het mbo, het grootste aantal gaat aan het werk, maar beide groepen gaan de maatschappij in. 'Daarvan ben ik me elke dag bewust en dat inspireert me bij hoe ik lesgeef,' zegt Lydia Pfahl die onderwijscoördinator, mentor en docent algemeen vormend onderwijs is. 'Het is mijn taak dat ik ze vaardigheden leer om in de wereld buiten school zelfstandig te kunnen functioneren. Bij alles wat ik zeg, meegeef of doe denk ik: straks moet de leerling het zonder ons ook kunnen.'

2 Laat leerlingen meedenken

De school werkt al een paar jaar aan een eigen vernieuwd curriculum en is daarnaast als ontwikkelschool betrokken bij curriculum.nu. Hierbij hebben niet alleen leraren een stem, maar worden ook de leerlingen uit alle leerjaren om hun mening gevraagd, iets wat ze ontzettend leuk vinden om te doen, ervaart Eva van der Haar, docent SOVA/Huishoudelijk koken en onderwijscoördinator: 'Ik reserveer daarvoor af en toe de mentorlessen met tweedejaars leerlingen van dertien, veertien jaar. In die gesprekken vraag ik wat leerlingen vinden van burgerschap en sociale vaardigheden en ik ga de diepte in.' Zo vroeg ze of leerlingen onderwerpen als klimaat en milieu, globalisering en het kennen van je eigen identiteit bij een vak als burgerschap vinden passen. 'Zo'n vraag leg ik eerst uit in begrijpelijke taal. Als leerlingen de term snappen, vraag ik of ze die term bij burgerschap vinden passen en hoe ze dat voor zich zien. Dat was bij alle drie de onderwerpen het

geval. Vooral klimaat en milieu vinden ze belangrijk. De letterlijke antwoorden gebruiken we in onze terugkoppeling naar curriculum.nu.'

Maak de leerstof praktisch

Leerlingen blijken burgerschap een belangrijk vak te vinden en willen daarin het liefst praktisch les krijgen. Dus niet alleen saai uit een boekje leren en opdrachten maken, maar juist veel met elkaar over actuele thema's praten. Een kolfje naar de hand van Pfahl die in haar burgerschapsles vijftig minuten lang inhaakt op de actualiteit op school én in de rest van de wereld. De gespreksonderwerpen gaan alle kanten op. Van hoe je invloed kan uitoefenen op de beslissingen van je ouders, een rollenspel over het zoeken naar een stageplaats en steeds weer 'nee' als antwoord krijgen, tot een les over klimaat waarin gediscussieerd wordt over waar je je kleding koopt, en hoe je met plastic afval omgaat. 'Ik probeer deze lessen altijd dichtbij de leerling zelf te houden. Hoe zorg je bijvoorbeeld dat het rietje van je pakje Wicky niet in de neus van een schildpad belandt? Dat werkt heel goed, iedereen is enthousiast en doet actief mee.'

Gebruik de burgerschapsles als aanjager

Pfahl: 'We hebben twee burgerschapslessen per week, waarvan we een les gebruik maken van een boek, de methode Strux. Deze methode heeft achttien boekjes met als thema "Ik en de maatschappij". Met behulp van deze input leren kinderen hoe ze actief mee kunnen doen in de samenleving en wat ze moeten weten om zich te kunnen redden in het dagelijks leven.' Die burgerschapslessen zijn er volgens Pfahl ook om leerlingen en docenten bewust te maken: wat is burgerschap en wat valt daar allemaal onder? 'Ik zie de lessen als een soort aanjager en ook om wat

dieper in te kunnen gaan op bepaalde onderwerpen die bij andere vakken, zoals taal en rekenen, minder vanzelfsprekend zijn. Bij sociale vaardigheidstraining en wereldoriëntatie is juist regelmatig overlap met de burgerschapslessen en dan zeggen we: moeten we dit niet bij burgerschap bespreken en andersom? Een gesprek over waar je je kleding koopt kan ook prima worden gevoerd bij het vak Handel, net als zuinig omgaan met energie ook een plek kan krijgen bij Techniek. Die aparte burgerschapslessen zijn dus zo gek nog niet, ze helpen ons met structureren; wat past bij welk vak?’

Stel de maatschappelijke stage verplicht

Leerlingen lopen in het Praktijkonderwijs verschillende keren stage omdat ze tijdens een stage echt leren wat er nodig is om goed te kunnen werken. In leerjaar 1 en 2 doet de school actief mee met het scholenprogramma Young Impact, waarbij leerlingen worden uitgedaagd om iets belangeloos te doen voor een ander. In leerjaar 2 lopen kinderen stage bij een non-profit organisatie, vereniging of stichting. Ook deze stage staat in het teken van “iets doen voor een ander”. ‘Onze leerlingen leren dus al op twaalfjarige leeftijd om anderen te helpen. Bezoekers op school wijzen ze keurig de weg en ze vragen of ze iets willen drinken, zegt Pfahl’. Door hun stages wordt het normaal dat je iets voor een ander doet, dat je polshoogte neemt bij een buurvrouw wiens gordijnen al drie dagen dichtzitten of dat je een ouder iemand helpt met de boodschappen. In dit soort vaardigheden zijn onze leerlingen vaak al verder dan kinderen in andere vormen van onderwijs.’ ■

Meer inspiratie over burgerschapsonderwijs in de klas: > *burgerschapindeschool.nl*

Alle leerlingen moeten het Wilhelmus leren, staat er in het regeerakkoord van VVD, CDA, D66 en de ChristenUnie uit 2017. De commissie van Curriculum.nu denkt er anders over. Hoe belangrijk is het dat kinderen het volkslied kennen?

‘Laat scholen vrij’

‘Scholen mogen zelf kiezen of ze aandacht aan het Wilhelmus schenken. Dat is onderwijsvrijheid. Bij Curriculum.nu hebben we er tot nu toe voor gekozen om het

Wilhelmus níet als voorbeeld te noemen voor burgerschapsonderwijs. Als je het namelijk specifiek noemt, moet je ook andere voorbeelden noemen, en waar eindig je dan? Scholen worden voortdurend onder druk gezet door politici en ouders. Ze mogen zelf kiezen of zij burgerschapsonderwijs aanbieden. Sommige scholen hechten grote waarde aan het Wilhelmus. Dat kunnen zij gewoon blijven doen. Andere scholen hebben er minder mee en kiezen iets anders. En ja, misschien groeien er daardoor kinderen in Nederland op die het Wilhelmus niet kennen.’

Chantal Alkemade, lid ontwikkelteam burgerschap Curriculum.nu en docent bij het Zuiderlicht College in Amsterdam

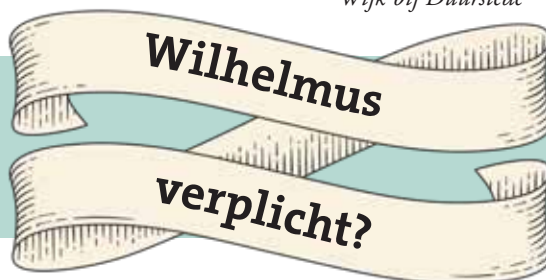

‘Is er niets belangrijkers?’

‘Ik werk als kleuterleerkracht en moet er niet aan denken dat ik mijn leerlingen het volkslied moet aanleren. In de bovenbouw kan het een mooi beginpunt zijn om meer te vertellen over de Nederlandse geschiedenis, maar noodzakelijk is het niet. Als ouders het heel belangrijk vinden, kunnen ze het hun kinderen zelf aanleren. Waarom zou de school dit moeten doen?’

Door Sybrand Buma hebben we het hier nu al jaren over. Er zijn belangrijker kwesties, zoals het lerarentekort. Waarom houden politici zich niet dáár mee bezig? We krijgen als leerkrachten al zo vaak te horen: dit moet je doen, dat je moet doen. Laat ons liever gewoon lesgeven en bespaar ons dit.’

Maike Douglas, blogger op jufmaike.nl en leraar in Wijk bij Duurstede

‘Behoud nationaal erfgoed’

‘Een beetje nationalisme hoeft niet verkeerd te zijn. Om te kunnen functioneren in onze democratie horen leerlingen te kunnen reflecteren op de positieve en minder positieve kanten van nationalisme.’

In dat kader vind ik het belangrijk dat kinderen het volkslied leren, maar men is er huiverig voor om het te verplichten. Dat is een gemiste kans. Het Wilhelmus is een van de oudste volksliederen ter wereld. Het biedt veel aanknopingspunten om met leerlingen in gesprek te gaan over de Nederlandse geschiedenis en de functie van een volkslied. Soms hoor ik mensen zich afvragen waarom ze het Wilhelmus nog zingen. Ze hebben er geen band mee en zouden net zo goed *Bloed, zweet en tranen* van André Hazes kunnen inzetten. Dat krijg je ervan als niemand zich er meer in hoeft te verdiepen.’

André Smit, geschiedenisdocent Greijdanus College, locatie Hardenberg

‘Hét Wilhelmus bestaat niet’

Het volkslied speelt een belangrijke rol in onze geschiedenis. Dat staat los van de vraag of je het met de inhoud eens bent. Mensen associëren lesgeven over het volkslied soms met nationalisme, maar dat hoeft helemaal niet. De discussie over het Wilhelmus begon al in de zestiende eeuw: Willem van Oranje ging dood en men vroeg zich af wat er met het lied moest. In de loop der eeuwen is het Wilhelmus vaak aangepast. Pas begin twintigste eeuw zijn we het gaan vastleggen. Veel Nederlanders vinden het Wilhelmus nog altijd betekenisvol, niet alleen bij voetbal, maar ook op 4 mei of tijdens Koningsdag. Ze herkennen het direct en het roept positieve emoties bij ze op, ook al begrijpen ze de tekst misschien niet. Zoiets is heel bijzonder.’

Martine de Bruin, liedspecialist Meertens Instituut en howtowilhelmus.nl